

верситети користувалися широкою автономією? Пропуски в тексті або, навпаки, безграмотні відсебенки, мовний примітивізм, спотворення дат — все це є у розділі, опрацьованому невдахою-перекладачем. На щастя, більша частина тексту англomовного видання потрапила у кращі руки, хоч всюди переклад далекий від досконалості.

С. В. КУЛЬЧНЦЬКИЙ (Київ)

Л. В. Таран

*ИСТОРИЧЕСКАЯ МЫСЛЬ ФРАНЦИИ И РОССИИ.
70-е годы XIX — 40-е годы XX вв.*

К: Наукова думка, 1994. — 200 с.

Рецензована монографія присвячена порівняльній характеристиці розвитку французької і російської історичної думки останнього століття під кутом зору вивчення проблем Французької революції 1789 р. Основну увагу при цьому авторка зосереджує на з'ясуванні того, якою мірою дослідження цих проблем сприяло вдосконаленню наукових принципів історіографії в цілому, змінювало її парадигми як у Франції, так і в Росії.

Як відомо, російські, а після 1917 р. радянські історики виявляли значний інтерес до Французької революції кінця XVIII ст. При цьому вони багато запозичили з ідейної спадщини французької історіографії, хоча, в свою чергу, висунули чимало нових підходів, особливо у вивченні аграрного питання. Недаремно праця Н. І. Карєєва "Крестьяне и крестьянский вопрос во Франции в последней четверти XVIII века" (М., 1879) була перевидана у Франції напередодні 200-річчя революції 1789 р., а її автор визнаний "найвідомішим сьогодні автором з аграрного питання".

Вивчення спільного і особливого у розвитку методологічних принципів і концептуальних особливостей історичної науки Франції і Росії визначило хронологічні рамки рецензованої праці. Це був період, вважає авторка, коли у французькій історіографії "відбувся перехід від позитивістських поглядів на завдання історичного дослідження до методологічних принципів, сформульованих школою "Анналів" Л. Февра і М. Блока. В результаті "у французькій історіографії склалися ті наукові парадигми, які й нині багато в чому визначають її творче обличчя" (с. 7).

Щодо російської історичної науки, то з 70-х років XIX ст. в ній формується "російська історична школа", "теми її досліджень, а часто й висновки були відправною точкою розвитку першого етапу російської радянської історіографії революції 1789 р., що охоплює часовий проміжок з 1917 до 40-х років" (с. 7). Зазначимо, що нижні хронологічні рамки дослідження дуже умовні, бо 30-ті роки з точки зору зміни наукової парадигми не були етапом у радянській історіографії. Умовність цих рамок, очевидно, зрозуміла і дослідниці, бо в монографії вона оперує цілими блоками літератури як французької, так і радянської 40—80-х років, а в передмові справедливо зазначає, що "практично автор досліджував французьку і російську історіографію до початку 90-х років, оскільки лише з позицій сучасного знання можливий підхід до досягнень історичної науки вищезначеного періоду" (с. 7).

При цьому неможливо не відзначити творчий підхід авторки до проблеми періодизації розвитку науки радянського періоду. На противагу існуючій до останнього часу точці зору (див.: Очерки истории

исторической науки в СССР. — М., 1966. — С. 11—20) вона вважає най-важливішим рубежем 1929 р. — рік першої Всесоюзної конференції істориків-марксистів, рік кінця плюралізму в розвитку методологічних основ історіографії, початку насадження марксизму в СРСР, зокрема й репресивними заходами (с. 76—78).

Що ж до теоретико-методологічних принципів дослідження, то автор не відкидає марксизм як методологію, але й не надає йому абсолютного значення, що характерно для радянської історіографії. Своє дослідження вона будує на основі плюралістичних, історико-філософських принципів, особливо широко використовуючи міждисциплінарний підхід і результати досліджень не тільки суто історичних дисциплін, включаючи філософію, соціологію та історіографію, але й дані історичної географії, психології, антропології, економічної науки тощо. Очевидно, це можна вважати чи не найбільшою заслугою історика, хоча на цьому шляху, як нам здається, бувають не тільки досягнення, а й недолки. Зрозуміло, що методологічні принципи історичної науки, які використовувалися до останнього часу, переживають глибоку кризу. Від старих методологічних та епістемологічних принципів і уявлень ми відійшли, а до нових, на жаль, не прийшли. За таких умов деякі оцінки роботи істориків та їх поглядів потребують дальшого осмислення.

Основну увагу в монографії приділено розкриттю ролі і місця французької історіографії, особливо школи "Анналів", у розвитку і збагаченні методологічних основ історичної думки. Паралельно в монографії аналізується розвиток історичної думки Росії і України останнього століття. Ґрунтовно розкриті їх роль і місце в розвитку історичної науки під кутом зору вивчення Французької революції кінця XVIII ст. представниками "російської історичної школи".

І все ж провідне місце в монографії займає французька, а не російська історіографія (з чотирьох глав три присвячені першій і лише трохи більше глави — другій). Розвиток французької історіографії, її вклад у національну і світову історіографію розроблені набагато краще, ніж розвиток російської історіографії відповідного періоду. Це зрозуміло, адже французька історіографія відіграє провідну роль в історичній науці XX ст., справляючи значний вплив на розвиток світової історичної думки (с. 3). Вона ж краще розроблена.

Російська історична наука останнього століття пережила ряд катаклізмів, і радянський період був не кращим для неї, особливо тієї її частини, що займалася розробкою вітчизняної історії.

Рецензована монографія є чи не першою в СНД спробою показати, що процес розвитку історіографії у Франції, Росії та Україні до 30-х років був однаковим. У розділах, присвячених французькій науці, вдало зроблені відповідні співставлення і порівняння процесів, якими були позначені методологічні, ідейні й концептуальні трансформації історіографії у Франції, Росії і СРСР як у цілому, так і у вивченні сюжетів Великої Французької революції (с. 92—95, 97—99, 107, 109—112, 115, 116, 119, 124—126, 129, 130, 133, 135, 136—148, 150—154, 156, 160—161). Радянські історики були у дещо гірших умовах, але їх внесок в історіографію був помітним навіть у найтяжчі часи. Недаремно праці Тарле, Сказкіна, Поршнева, Манфреда, Даліна та ін., про які йдеться в монографії, добре відомі в науковому світі, зокрема у Франції, і були невід'ємною складовою частиною наукового діалогу істориків Франції, Росії і України, який розвивався незалежно від офіційних настанов.

Новизною відзначаються сторінки монографії, присвячені традиціям "російської історичної школи" в Україні. Ця "школа" об'єднувала істориків Росії і України. Ми згодні з авторкою, що "відносно дорадянського періоду неможливо відокремлено говорити про "російську" і

"українську" школи дослідження селянських проблем революції 1789 р. — в цій галузі знань історичний процес був єдиним" (с. 5). Значимо тільки, що з трьох видатних представників російської аграрної школи двоє — І. В. Лучицький і М. М. Ковалевський — були українцями. Авторка першою ввела до наукового обігу матеріали архіву І. В. Лучицького, зокрема його листування.

Новими є й матеріали про традиції "російської історичної школи" в Україні, особливо в Київському, Новоросійському (Одеському) і Харківському університетах. І все ж радянський період розвитку історичної науки, навіть з точки зору вивчення проблем Французької революції кінця XVIII ст., потребує дальшого осмислення і розробки. Радянська наука не тільки розтрачувала, а й примножувала досягнення "російської історичної школи". Це мало знайти більш повне відображення навіть у праці, хронологічні рамки якої обмежені початком 40-х років XX ст.

Слід внести чіткість у вживану авторкою термінологію (після розпаду Радянського Союзу потребують уточнення такі терміни, як "вітчизняна" і "зарубіжна" історіографія, "російська" і "руська" історична наука тощо). Певні недоліки характерні і для наукового апарату: відсутня уніфікація щодо розміщення посилань, назв праць французьких учених, інколи неправильно вказано ініціали деяких істориків тощо.

Незважаючи на це, рецензована монографія — серйозна заявка на вирішення важливої наукової проблеми.

Г. В. ПАВЛЕНКО (Ужгород)

* * *

В травні 1994 р. автор цих рядків доповідав Вченій раді Інституту історії України НАНУ про своє бачення концепції запланованої в перспективних планах синтетичної фундаментальної колективної праці¹. Основна ідея доповіді — створення такого багатотомника, в якому б життя народу як етносу, нації в усіх компонентах його історії (економічному, політичному, духовно-культурному) знайшло б якнайповніше відображення. Вказувалося на необхідність якнайширшого залучення поряд з традиційними для історичної науки фактичними даними методики і джерел інших суспільствознавчих і природничих наук. Застерегіалося від фетишизації інформативної цінності будь-якого історичного джерела, а також від стихійно поширюваного захоплення державницькими концепціями, взагалі політичною історією, яка завжди об'єктивно чи суб'єктивно спонукає як фахівця, так і дилетанта до міфотворчості.

Після найретельнішого ознайомлення з монографією Л. В. Таран виявляється, що автор згаданої доповіді як у постановці питання, так і в його аргументації ломився у двері, уже фактично відкриті французькими істориками школи "Анналів". Звичайно, всі ми, фахівці-історики, вихованці радянських вузів, у загальних рисах знали про цей відомий напрям світової історіографії, але використовувати його досягнення у недавні радянські часи не могли, ґрунтуючись на ортодоксально-канонічному, лише двоструктурному поділі всіх суспільствознавчих (в тому числі історичних) праць на марксистські і немарксистські: одні, так би мовити, од Бога (хоч створюваного матеріалістичною думкою), а всі інші, звичайно, — від лукавого. Так чи інакше тавром останнього позначена в радянській історіографії школа "Анналів", хоч вона й засвоїла окремі (напевно, найкращі) положення марксизму.

Отже, переглянувши в монографії Л. В. Таран хоч би сторінки, присвячені Люсьєну Февру і Марку Блоку (особливо с. 117—119, 123, 128 та ін.), читач наочно переконається, яка широта і глибина у визна-

ченні дослідницьких об'єктів характерні для їх фахових праць, зокрема рецензії на книгу "Історія сучасної Росії", видану у Парижі 1932 р. за редакцією П. М. Мілюкова та Ш. Сеньобоса, чи монографії "Апологія історії" (1949 р.), яку, напевне, можна вважати класичною в галузі методології історичної науки. Проти міфотворчого (зрештою, такого звичного) функціонування історичної науки спрямовувалися й найпарадоксальніші висловлювання її фахівців з тієї ж школи "Анналів" на зразок твердження про те, що історії як такої немає, а є лише історики, або запевнення у тому, що історія абсолютно нічому не навчає, бо містить і дає приклади будь-чого (с. 132—136).

Але ж школа "Анналів", історіографічному огляду досягнень якої присвячено півтори глави рецензованої монографії, є вершиною розвитку французької історіографії XIX—XX ст., і такою вона стала, бо мала досить сильного попередника в особі позитивістської школи, а також засвоюючи конструктивні ідеї неокантіанства і марксизму. Все це стало предметом скрупульозного аналізу авторки в окремій главі монографії. Ще одна глава спеціально присвячена висвітленню творчого доробку так званої "російської історичної школи", яка також була ефективним запліднювачем французької позитивістської історіографії з часу її зародження у 70-х роках XIX ст.

Термін "російська історична школа" у застосуванні до французької історіографії загалом, а переважно до проблематики історії Французької революції кінця XVIII ст. авторка запозичила із західноєвропейської історіографії, але внесла до нього суттєві корективи, довівши, що окремою складовою його частиною є відповідний творчий доробок фахівців загальної історії, які працювали в університетах України. Щоправда, авторка не наважилася говорити про українську історичну школу з тієї ж проблематики, хоч, як нам здається, підстави для цього є. Це наочно видно на сторінках 66—78 та у "Висновках" монографії, де відповідний фактичний матеріал, поіменований авторкою традиційною "російської історичної школи" в Україні, подано у концентрованому вигляді (с. 153—154). Отже, з 70-х років XIX ст. до 70-х років XX ст. простежується школа дослідників історії Французької революції кінця XVIII ст., які працювали в університетських центрах України (Київ — І. Лучицький, С. Тарле, П. Ардашев, К. Джеджула; Харків — В. Бузескул, О. Камишан, Й. Ліберберг; Одеса — А. Трачевський, Р. Віппер, І. Іванов, Є. Щепкін, О. Вайнштейн, К. Добролюбський, В. Алексєєв-Попов).

Багатий фактичний матеріал про книжкову продукцію всеукраїнського видавництва "Пролетар" у Харкові з проблематики Французької революції, публікації на цю ж тему журналу "Прапор марксизму" подано у § 3 глави другої. Багатозначним докором сьогоднішньому стану науки й освіти в Україні є авторський висновок про те, що такої кількості французьких видань, яку одержували українські бібліотеки в 20—40-х роках, тепер немає (с. 76), що в той же період українською мовою виходили не тільки книжки українських авторів про Французьку революцію, а й монографії "китів" французької історіографії — Альфонса Олара і Альбера Матьєза (с. 75, 97). Нагадаємо, що після узагальнюючої праці К. Джеджули вже понад 20 років нічого серйозного про згадану революцію в Україні не з'явилося. Тому цілком слушним є досить песимістичний, але цілком обґрунтований висновок авторки про те, що "російська історична школа" на початок 1970-х років фактично вичерпала себе, бо не перебудувалася на сучасну плюралістичну методологію (с. 147—148).

Отже, про досягнення російської і української історичних шкіл сьогодні доводиться говорити, головним чином, у минулому. В монографії ці досягнення розкриті блискуче. Зокрема, відзначено, що ще в

останній третині XIX ст. діячі російської (мабуть, правомірно сказати — й української) історичної школи виступили у ролі першопроходців вивчення багатьох фондів документальних матеріалів архівосховищ Франції з проблематики Французької революції, що наукові висновки російських (українських) істориків ставали предметом обговорення навіть на засіданнях французького парламенту, не кажучи вже про розвиток французькими істориками положень праць їх російських або українських колег (с. 94—95, 98, 155). В цьому ж аспекті на додаток до відзначеної авторкою традиційної і плідної творчої спілки вчених-істориків і географів у Франції (с. 122—124) можна було б пригадати, що й Україна свого часу мала світового рівня вченого, що поєднував у своїх наукових працях проблеми історичної і географічної наук, став одним з основоположників синтетичної наукової галузі — антропогеографії. Маємо на увазі Степана Рудницького, який у 30-х роках загинув у сталінських таборах.

Цілком підтримуємо методика, застосовану авторкою при розгляді історіографічного процесу в тісному зв'язку з синхронними подіями і явищами політичної і соціально-економічної історії. Зокрема, логічним і доказовим є висновок авторки про те, що саме реалії українського села спонукали І. Лучицького зайнятися вивченням аграрних відносин спочатку, так би мовити, вдома, а згодом — за кордоном (с. 58—60). Авторка докладно вивчила творчий доробок І. Лучицького в галузі історії аграрних та суспільних відносин в Україні, показала відмінності у формах землекористування в Україні та Росії (с. 59—60), але полеміка І. Лучицького з О. Єфименко нею лише згадана (с. 61).

Водночас у ґрунтовному історіографічному та суспільно-політичному портреті І. Лучицького, поданому в книзі, хотілося б бачити докладнішу характеристику його як діяча загальноросійського визвольного і українського національного рухів. Авторка виявила всебічну обізнаність із сучасними підходами до визначення місця лібералізму в суспільному розвитку людства як цілком прогресивної течії (с. 42) і керувалася новим розумінням лібералізму у власному аналізі досліджуваної історіографічної спадщини французьких, російських і українських істориків (с. 39—40, 63, 65—66, 75, 161).

В рецензованій книзі по-новому поставлено і проблему кризи історичної науки як у Франції, так і в Російській імперії. Автор цих рядків свого часу займався науковою розробкою даної проблеми переважно у традиційному для радянської історіографії дусі — як кризи буржуазної методології та ідеології. Тепер же ми дійшли висновку, що проблема була вкрай заідеологізована, підпорядкована головній меті — утвердженню догматики ортодоксально вульгаризованого марксизму, що активно насаджувався тоталітарною державною системою радянських часів.

Авторка, докладно інформуючи читачів про дискусії з цього приводу, що точилися серед радянських істориків, разом з тим констатує, що кризові явища обминули цілі напрями і галузі історичної науки, зокрема медієвістику і проблематику історії Французької революції кінця XVIII ст., що критерії певних кризових явищ, які мали місце в історичній науці, слід шукати у ній самій або в цілому у науковій сфері, що іноді замість терміна "криза науки" реаліям більш відповідали визначення: "критичний поворот", "переломний етап" (с. 41, 45—46, 50, 52, 54, 95, 101—102, 107, 151, 161). Отже, в монографії сформульоване ставлення до проблеми "кризи історичної науки" як до природного явища, яке іманентно виникає в умовах її безперервного розвитку та необхідності змінювати свої методи відповідно до загального ритму розвитку науки в цілому.

Увесь розвиток французької, російської, української історіографії (у хронологічних рамках висвітлюваного в книзі періоду), зокрема розробка кожною з них проблем Французької революції кінця XVIII ст., радянськими істориками розглядалася, як правило, в аспекті кризи історичної науки. Уміло відібраний, проаналізований і синтезований авторкою багатющий фактичний матеріал переконливо доводить, що розвиток і французької так званої " нової історичної науки", і так званої " російської історичної школи", лідерство в якій у дорадянські часи посідали українські вчені, відбувався тоді по висхідній. Внаслідок цього французька історіографія, за висновком авторки, посіла одне з провідних місць у світовій історичній науці XX ст.; фахівці з різних країн визнають її як найсерйозніший і найперспективніший напрям світової історичної думки (с. 3). Нашим сучасникам — діячам російської і української історіографії — доводиться втішатися відзначенням у книзі (с. 152) пріоритетом " російської історичної школи" порівняно з тодішньою тоготною французькою щодо запровадження ідей історичного синтезу, теорії особистості в історичному процесі, проблеми міждисциплінарності історичного дослідження, розгляду історичного процесу " знизу" — від світосприймання і діяльності народних мас.

Тим часом сьогоденним фахівцям вітчизняної і загальної історії в Україні слід запозичити з накопиченого досвіду і досягнень французької історіографії XX ст. чимало корисного і повчального для розгортання якнайширшого фронту актуальних історичних досліджень на плюралістичній методологічній основі. Дієвою підмогою у цій важливій і відповідальній роботі можуть стати положення монографії Л. В. Таран, яка відкриває недостатньо вивчений в Україні пласт світової історичної думки, представленої національними школами: французькою, російською, українською, головним чином у контексті найбільш розробленої ними проблематики — історії Французької революції кінця XVIII ст., яка справила величезний вплив на хід усїєї європейської історії.

Монографія Л. В. Таран є оригінальним дослідженням, суттєвим вкладом в історичну науку.

В. Г. САРБЕЙ(Київ)

¹ С а р б е й В. Г. До вироблення концепції багатотомної " Історії українського народу" (роздуми і пропозиції). — К., 1994.

